

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΙΟΥΛΙΑΝΑ 1965. Ο «ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΜΑΗΣ»

6.1. Η σημασία των «Ιουλιανών» για τη σύγχρονη ελληνική πολιτική ιστορία

Μέχρι τώρα, παρακολουθήσαμε τη νέα κλιμάκωση της κοινωνικής και πολιτικής έντασης που διαμορφώνεται σταδιακά στην Ελλάδα μετά το '60. Το σημείο κορύφωσης αυτής της πορείας δρίσκεται στα «Ιουλιανά».

Τα «Ιουλιανά» αποτελούν τη μεγαλύτερη έκρηξη της ελληνικής κοινωνίας μετά την εαμική τομή. Κορυφαίο ιστορικό γεγονός του σύγχρονου ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, συνιστούν τη βασική καμπή στη μετεμφυλιακή ιστορία. Οι εξελίξεις που πυροδότησαν, επηρέασαν τις πολιτικές τάσεις, τόσο άμεσα (επιβολή της δικτατορίας), όσο και μακροπρόθεσμα (Μεταπολίτευση, μεταπολιτευτικά πολιτικά κόμματα). Και μόνο γι' αυτό το γεγονός, θα περίμενε κανείς να έχουν αποτελέσει αντικείμενο επιστημονικής διερεύνησης. Βέβαια, τίποτε παρόμοιο δεν έχει συμβεί. Αντίθετα, τα «Ιουλιανά» παραμένουν μια ιστορία αγνοημένη, απωθημένη και εντελώς παραχαραγμένη. Η τρέχουσα φιλολογία, όλλοτε φορτίζει ηθικιστικά το γεγονός περιορίζοντάς το μόνο στην επιφάνεια, δηλαδή την αφορμή (που υπήρξε στην πραγματικότητα η αποστασία: «Αποστασία=Προδοσία»), όλλοτε διατηρεί τη σύγχυση αποδεχόμενη το μύθο της «προσοκάτσιας» ή προσωποποιώντας τις αντιθέσεις στα πρόσωπα του «δράματος».

Το σύνολο των καθεστωτικών πολιτικών δυνάμεων έκρινε (και κρίνει) σκοπιμότερη την αποσιώπηση του γεγονότος. Τα «Ιουλιανά» δεν μπορούν να αντιμετωπισθούν όπως το «Πολυτεχνείο». Και αυτό, διότι ενώ η κυρίαρχη ιδεολογία μπορεί, σχετικά ευκολότερα, να παραχαράξει το «μήνυμα» του Πολυτεχνείου, να το εμφανίσει ως απλή «φοιτητική» αντιδικτατορική εξέγερση για την «αποκατάσταση» της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, δεν συμβαίνει το ίδιο και με τα «Ιουλιανά». Εδώ ακριβώς έγκειται και μια από τις διαφορές των δύο εμπειριών. Τόσο στο Πολυτεχνείο (όπου δέδαια η λαϊκή συμμετοχή, λόγω της ανοιχτής στρατιωτικής καταστολής είναι ασυγκρίτως μικρότερη) όσο και στα Ιουλιανά, το στοιχείο της «δίαιτης», άμεσης και αδιαμεσολάθητης επέμβασης των λαϊκών μαζών στην πολιτική σκηνή, που ανατρέπει τα πολιτικά δεδομένα, είναι κοινό. Εντούτοις, ενώ στην περίπτωση του Πολυτεχνείου η «εκτροπή» και το «πεζοδρόμιο», η κοινωνική έκρηξη δηλαδή, συντελείται σε συνθήκες δικτατορίας, στην περίπτωση των Ιουλιανών εμφανίζεται σε συνθήκες κοινοβουλευτισμού, έστω περιορισμένου. Στην πραγματικότητα, τη συγκεκριμένη αυτή μορφή τείνει να αποσταθεροποιήσει. Η διαφορά είναι νομίζουμε πολύ σημαντική και εξηγεί, ως ένα βαθμό και τη διαφορετική στάση του πολιτικού κόσμου απέναντι στα δύο γεγονότα.

Και η στάση, όμως, των αριστερών πολιτικών δυνάμεων δεν υπήρξε διαφορετική: λήθη, αποσιώπηση ή υποτίμηση. Διόλου τυχαία, εφόσον αποτέλεσαν και γι' αυτές μια δυσάρεστη εμπειρία. Η αριστερά απονοίασε πολιτικά από τα γεγονότα, δεν καθοδήγησε τη λαϊκή δυναμική. Δεν έπαιξε δηλαδή τον ιστορικό της ρόλο. Υπάρχουν, αναμφίβολα, ορισμένα επιστημολογικά εμπόδια, που απέτρεπαν, από την πλευρά της, την επιστημονική προσέγγιση των γεγονότων. Πριν απ' όλα, ένα ιστορικό ζήτημα, που ανάγεται στις καταδολές της ελληνικής κομμουνιστικής παράδοσης: η υπανάπτυξη του ελληνικού μαρξισμού. Πρόκειται, επίσης, για την ιστορική κουλτούρα της ήττας, που διαμόρφωσε η Αριστερά στην Ελλάδα μετά τον εμφύλιο (αμυντισμός, κοινοβουλευτισμός, εκλογικισμός κλπ.). Δεν είναι τυχαίο, πως και η ί· γαλύτερη επαναστατική εμπειρία στην Ελλάδα, η ΕΑΜική, τυπική περίπτωση επαναστατικής κρίσης, ποτέ δεν αναλύθηκε και αποτιμήθηκε από την αριστερά ως τέτοια. Οι ιδεολογίες του «εμφυλίου πολέμου», του «ξένου παράγο-

ντα», του «λάθους», απώθησαν βαθειά στο αριστερό υποσυνείδητο την προδοληματική της κοινωνικής ανατροπής. Στη συνέδηση της Αριστεράς τα Ιουλιανά παρέμειναν κάτι ομιχλώδες, ανάμεσα στην προδοκάτσια («τα κόκκινα πουκάμισα») και στην «πολιτική ανωμαλία». Επιστημολογικό εμπόδιο αποτέλεσαν και οι θεωρίες για την «εξάρτηση», που είχαν ως αποτέλεσμα μια πλασματική παράσταση για τη συγκεκριμένη μορφή του μετεμφυλιακού κράτους («εξαρτημένου») και των συγκεκριμένων ενδοκρατικών αντιθέσεων.

Τα «Ιουλιανά», όπως είδαμε, εντάσσονται οργανικά και συντονίζονται με τον κύκλο ανάπτυξης των κοινωνικών αγώνων που σημειώθηκε, σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο, κατά τη δεύτερη μεταπολεμική δεκαετία, αγώνων που συμβολικά έχουν καταγραφεί στο «'68», σημείο κορύφωσης της παγκόσμιας έκρηξης. Κανείς όμως, ποτέ, δεν διανοήθηκε να περιλάβει στις αναφορές για το '68 την, ιδιαίτερη δέδαια, έκρηξη της ελληνικής κοινωνίας. Υπάρχει επιφανειακά κάποιος λόγος: η διαφορά των συνθημάτων. Στα Ιουλιανά, δε θα τεθεί θέμα «σοσιαλισμού», «επανάστασης» ή «εργατικής εξουσίας». Θα τεθεί θέμα «Μοναρχίας και Δημοκρατίας», «αποκατάστασης του κοινοβουλευτισμού». Η διαφορά λοιπόν από το ευρωπαϊκό '68, θα υποστήριξαν πολλοί, είναι σαφής και ο παραλληλισμός απυχής.

Κατά τη γνώμη μας, τα Ιουλιανά είναι η μοναδική μορφή που θα μπορούσε να πάρει (και πήρε) μια επαναστατική έκρηξη στη μετεμφυλιακή ελληνική κοινωνία. Είναι το χρεωστούμενο μιας ηττημένης επανάστασης και των αντιθέσεων που συσσωρεύτηκαν και οξύνθηκαν -δημιούργησαν δηλαδή εκρηκτική συγχώνευση- επί μια δεκαπεντετία μετά τον εμφύλιο πόλεμο. Η αναγκαστική διαφορά που εμφανίζεται στη μορφή, συγκριτικά με τις αντίστοιχες κοινωνικές εντάσεις που εκδηλώνονται σ' ολόκληρο τον καπιταλιστικό κόσμο κατά την δεκαετία αυτή, δεν οφείλεται σε κάποια δήθεν υπανάπτυξη του ελληνικού καπιταλισμού, στην ταξική «ασάφεια» της ελληνικής κοινωνίας, στην «καθυστέρηση» του πολιτικού συστήματος κλπ. Είναι προϊόν και ιστορικό αποτέλεσμα της συγκεκριμένης έκδησης της ταξικής πάλης που διεξάχθηκε στον κοινωνικό σχηματισμό, δηλαδή της νίκης των κυρίσαρχων τάξεων-συντριβής του ΕΑΜικού λαϊκού μπλοκ και της επιβολής μιας έκτακτης μορφής αστικού κράτους, «μη-κανονικής».

Ο «κουτσουρεμένος» (υπό όρους) μετεμφυλιακός κοινοβουλευτισμός, η ανυπαρξία μαζικών αστικών κομμάτων και θεσμών αντιπροσώπευσης (συνδικάτων κλπ.), συμβαδίζει με την κρίση-ανυπαρξία αστικής ηγεμονικής ιδεολογίας, ικανής να ενσωματώσει τις ηττημένες λαϊκές τάξεις μετά από τη στρατιωτική τους συντριβή. Μια δεκαετία, σχεδόν, (1950-1960) θα διαρκέσει η «αντεπαναστατική» περίοδος που ακολούθησε τον εμφύλιο. Η δεκαετία του '60, όμως, θα είναι διαφορετική για την Ελλάδα. Δεκαπέντε, μόλις, χρόνια χρειάστηκαν για να αποδειχθεί εκείνο που ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος έχει αναγνωρίσει επιγραμματικά, ότι δηλαδή «η νίκη που συντελείται με τα όπλα δεν σημαίνει κατ' ανάγκην και θηική νίκη. Και η ήττα που οφείλεται στα όπλα δεν σημαίνει πάντοτε θηική ήττα. Αυτό είναι ένας γενικός κανόνας» (1985).

Η συγκεκριμένη, πολιτικοποιημένη και ανελαστική μορφή του κράτους («Κράτος των εθνικόφρονων»), όχι μόνο δε θα σταθεί ικανή να αποφύγει την άμεση πολιτικοπόληση των νέων κοινωνικών αγώνων που ξεσπούν, αλλά θα συνεισφέρει καθοριστικά σ' αυτήν. Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους δε θα μπορέσουν να τους απορροφήσουν. Δε θα καταστεί δύνατό να καναλιζαριστεί η ένταση που κυνοφορείται. Επιπρόσθετα, η συγκεκριμένη μορφή του κράτους, ελλείψει μηχανισμών αντιπροσώπευσης-ενσωμάτωσης, αφήνει έδαφος για να εκδηλωθεί αδιαμεσολάβητη η έκρηξη των κοινωνικών αντιθέσεων και η δράση των μαζών. Αν μπαίναμε στον πειρασμό να μιλήσουμε με όρους μιας ξεχασμένης συζήτησης, θα λέγαμε ότι αυτό που συνέβη δρίσκεται πλησιέστερα σε πόλεμο κινήσεων παρά θέσεων...

Η ελληνική ιδιομορφία έγκειται στο εξής: στην Ελλάδα έχει συντελεστεί μια επανάσταση. Με το EAM έχει τεθεί ξήτημα εξουσίας. Η συντριβή και η αντεπαναστατική δεκαετία του '50 που θα ακολουθήσει, έχει ακυρώσει αυτήν την προοπτική. Η ταξική κυριαρχία που έχει επιβληθεί, όμως, αποδεικνύει διαρκώς τον αδύναμό της χαρακτήρα. Η αστική ηγεμονία είναι ασταθής και υπονομευμένη¹. Υπάρχουν δηλαδή ιστορικές προϋ-

1. «Αντί: Το φαινόμενο της κρίσης εξουσίας στην Ελλάδα είναι μόνιμο τη παροδικό; Πουλαντζάς: Νομίζω ακριβώς πως μια από τις όψεις (aspects) της κρίσης είναι

ποθέσεις για την δημιουργία επαναστατικής κατάστασης στην Ελλάδα στα μέσα της δεκαετίας του '60. Το κοινωνικό υπέδαφος είναι ώριμο. Υπάρχει, αφ' ενός, διατήρηση της εξαθλιώσης. Υπάρχει, αφ' ετέρου, η ιστορική ιδεολογική προϋπόθεση της εαμικής εμπειρίας. Υπάρχει, τέλος, και η πολιτική προϋπόθεση: η μορφή του μετεμφυλιακού κράτους που εξηγεί με τη σειρά της τις ιδιαίτερες μορφές που έλαβε η επαναστατική κατάσταση των Ιουλιανών. Η διαφορά της μορφής του κράτους στην Ελλάδα από τις δυτικές αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες, έχει ως αποτέλεσμα η έκρηξη των Ιουλιανών να προκαλέσει μεγαλύτερους τριγμούς και ωρημές στο μετεμφυλιακό κράτος, από ότι ενδεχόμενα θα προκαλούσε μια κρίση της «ίδιας έντασης» - ας μας επιτραπεί η αυθαρεσία - σε κάποιο άλλο δυτικό πολιτικό σύστημα.

Για τον ερευνητή της μεταπολεμικής ελληνικής κοινωνίας, που έχει ωπή όψη του τις κοινωνικές προϋποθέσεις, τα Ιουλιανά δεν αποτελούν έκπληξη. Είναι το τελευταίο σκαλοπάτι στην πορεία που αρχίζει με την ανασύνταξη του εαμιγενούς λαϊκού μπλοκ (1949-1961), οδηγεί στην ανάταση των κοινωνικών αγώνων από τις αρχές της δεκαετίας του '60 και κορυφώνεται με τα Ιουλιανά. Και ταυτόχρονα αποτελεί «αναβίωση» μιας άλλης εποχής. Οι εμπειρίες των περίφημων «70 ημερών» ξανάφεραν

η μονυμότητα της σα φαινομένου της ελληνικής κοινωνίας. Τους λόγους της μονυμότητας αυτής θα πρέπει να τους αναζητήσουμε στη φύση της ελληνικής αστικής τάξης και στη μορφή του κοινωνικού σχηματισμού [...] Αποτέλεσμα αυτού του χαρακτήρα της ήταν και η αποτυχία της στη δημιουργία αυτού που λέγεται «ηγεμονική ιδεολογία». Υπόρχε, εν πάσει περιπτώσει, κυρίαρχη ιδεολογία της αστικής τάξης, αλλά χωρίς τη σταθερότητα που συναντάμε στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Έχουμε δηλαδή το φαινόμενο της ύπαρξης ενός αστικού στρώματος που πιστεύει σε μια σειρά ιδεολογικές αξίες, χωρίς να κατορθώνει ποτέ η άρχοντα αντή ιδεολογία να διαδρώσει τις λαϊκές τάξεις [...] (υπ. ΧΒΓΜ) Στην Ελλάδα [...] η άρχοντα τάξη μπορεί να κατάφερε να σιωπήσουν οι αρχόμενοι, αλλά δεν κατάφερε αυτό που έγινε στη Γαλλία, τη Γερμανία πχ. κλπ., να επιβάλει το λόγο της. Εκείνο που χαρακτηρίζει τις αρχόμενες τάξεις εδώ στην Ελλάδα είναι όχι το ότι εκφράζονται με το λόγο της άρχοντας τάξης, αλλά ότι δεν εκφράζονται καν. Δεν έχουν λόγο. Στη Γαλλία πχ. υπάρχει ένας λόγος της κυριαρχησης τάξης που γίνεται κατανοητός. Εδώ πέρα είναι τέτοιο το χάσμα, - και αποτελεί και αυτό μία κρίση της κυριαρχησης ιδεολογίας - ώστε δεν κατάφερε ποτέ η ιδεολογία αυτή να γίνει ηγεμονική, διότι δεν κατάφερε να επιβάλει το λόγο της ποτέ.» (παρέμβαση του Ν. Πουλαντζά στη συζήτηση για την κρίση εξουσίας στην Ελλάδα, περιοδικό Αντί 1975).

στην επιφάνεια όλον τον αγωνιστικό-ενωτικό πλούτο της εαμικής εμπειρίας.

Αυτή η κρίση, λοιπόν, ωριμάζει εδώ και καιρό. Οι εκλογές του 1958 ήταν η απαρχή και ένας σαφής οιωνός, για την πολιτική εξέλιξη που θα ακολουθήσει αργότερα. Ένα γράμμα που απευθύνει, λίγο μετά από αυτές, ο Σεραφείμ Μάξιμος στην ηγεσία του κομμουνιστικού κόμματος (σε μια προσπάθεια να επανασυνδεθεί μαζί της), μέλλει να αποδειχθεί προφητικό: «Οι αποστάσεις που χωρίζουν σήμερα στην Ελλάδα τα καθημερινά πολιτικά αιτήματα από το αίτημα της εξουσίας και οι πιθανότητες που υπάρχουν να τα συνδέσουν όλα αυτά σε ένα ενιαίο όλον είναι τόσο μεγάλες ώστε μπορεί να δημιουργηθεί σύγχυση και μεγάλη μάλιστα. Οι μάζες του Έθνους στέκουνται πολύ πέρα από ό,τι το επίσημο κράτος προστάζει και από ό,τι η νομιμότητα παρέχει ως κάτι το δυνατό. Σε μια χώρα όπου ύστερα από 8 χρόνων εμφύλιους πολέμους το επαναστατικό κόμμα συγκεντρώνει το 25% των ψήφων δεν είναι καθόλου φαντασίωση να υποθέσει κανείς ή να προβλέψει ότι με μια ανασύνταξη και διεύρυνση των πλαισίων αυτό το 25% μπορεί να γίνει 40 ή και περισσότερο [...] Αν πάρουμε το τωρινό διεθνές κλίμα όπως πάει να διαμορφωθεί στη δύση της συνυπάρξεως, το αίτημα της εξουσίας πάει σε δεύτερη μοίρα από την πλευρά των αμέσων επιδιώξεων και έρχονται πρώτα τα αιτήματα της συνταγματικής νομιμότητας, της αμερικανοχρατίας και της γερμανοχρατίας [...] Όμως επειδή οι συσχετισμοί των δυνάμεων ταξικά παραμένοντι δίνουν όλες δυνατότητες ημπορείη ίδια αυτή πολιτική: Για τη συνταγματική νομιμότητα [...] να φέρει στο προσκήνιο δυνάμεις τέτοιας σύνθεσης και τέτοιας ανομοιογένειας ώστε να μας φέρει και πάλι μπροστά στην εξουσία» (Γράμμα προς την ΚΕ του ΚΚΕ, Οκτώβριος(;) 1959, στο Μάξιμος 1977).

6.2. Ιουλιανά: «Πολιτική κρίση» ή «επαναστατική κατάσταση»;

6.2.1. Το πρόβλημα

Αποτιμώντας την έκρηξη των Ιουλιανών ο Γιώργος Θεοτοκάς θα γράψει σε ένα άρθρο του (8 Σεπτεμβρίου 1965): «Ο

λαός [...] αντέδρασε με μια εξέγερση που πήρε, σε ορισμένες ώρες, ένα χαρακτήρα σχεδόν πάνδημο, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις. Για να μειωθεί η εντύπωση, ειπώθηκαν λόγια σκληρά και επικίνδυνα. Ο λαός ονομάστηκε “όχλος” κι οι Έλληνες πολίτες - οι φοιτητές, οι εργάτες, οι γεωργοί, οι άνθρωποι των γραφείων, οι τραυματίες των πολέμων - ονομάστηκαν “αλήτες”. Οι άρχοντές μας δεν έχουν ξυγίσει καλά τη σημασία των λέξεων όταν εκφράζονται για τους αρχόμενους. Ειπώθηκε ακόμα, σ' όλους τους τόνους, πως γίνεται στην Ελλάδα “Λαϊκό Μέτωπο”, επειδή στις εκδηλώσεις έλαβε μέρος κι η Άκρα Αριστερά. ‘Όταν όμως ξεσηκώνονται τα τρία τέταρτα του λάχιστο του πληθυνμού, αυτό δε λέγεται πια ούτε “Λαϊκό” ούτε άλλου είδους “Μέτωπο”. Αυτό λέγεται: το Έθνος. Γιατί αν τα τρία τέταρτα των Ελλήνων δεν είναι το Έθνος, τότε ποιος είναι;» («Πού πάμε;», στο Θεοτοκάς 1966)².

Τα Ιουλιανά δεν ήταν, όπως συχνά υποστηρίζεται, απλώς μια «πολιτική κρίση». Κατά τη γνώμη μας, τα Ιουλιανά υπήρξαν τυπική περίπτωση «επαναστατικής κατάστασης», σύμφωνα με τον κλασσικό ορισμό της έννοιας. Όχι «επαναστατικής κρίσης», ούτε «επανάστασης». Ήταν όμως «επαναστατική κατάσταση με αναχαίτηση («μπλοκάρισμα») του κινήματος των μαζών» και τελικά με «αντεπαναστατική διεξοδο» (δικτατορία).

Οι έννοιες της «επαναστατικής κατάστασης» και της «επαναστατικής κρίσης» είναι κομβικές για τη θεωρητική κατανόηση των Ιουλιανών. Ο ορισμός της επαναστατικής κατάστασης, κυρίως στα κείμενα του Λένιν, στοχεύει να περιγράψει μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο της πάλης των τάξεων που εμφανίζεται υπό ορισμένες προϋποθέσεις σε κάποιον κοινωνικό σχηματισμό. Προσπαθώντας να αποφύγουμε μια σχηματοποιημένη κατανόηση των εννοιών αυτών, συγχρατούμε, για το

2. «Η ιστορική [...] πείρα από τα πρόσφατα γεγονότα στην Ελλάδα (1965), μας έδειξε ότι [...] οι εργαζόμενες μάζες μπορούν και να μετατρέψουν το αδιέξοδο [XB-TM: Ο Ν.Ψ. εννοεί τα “περιοδικά αδιέξοδα που αντιμετωπίζει ο μονοτωλιακός καταταλισμός”] σε πανεθνική κρίση, δηλαδή σε εκρηκτική επαναστατική κατάσταση. Το γεγονός ότι κάποια χώρα ανήκει στη ζώνη της επαναστατικής ύφεσης, δεν εμποδίζει καθόλου το λαό της - μέσα σε συνθηκές κοινωνικού αδιέξοδου - να κινηθεί και να δράσει επαναστατικά. Αρκεί να υπάρξει τη στιγμή εκείνη ο αναγκαίος καταλυτικός παράγοντας [...]» (Ψυρούκης 1976, σελ.127).

πλαίσιο της δικής μας παρέκθισης, τα εξής: 1) Στα κείμενά του, ο συγγραφέας δεν ανήγαγε ποτέ την επαναστατική κατάσταση και την επαναστατική κρίση σε «μοντέλο». 2) Δεν υπάρχει κάποια «τυπολογία» της επαναστατικής κατάστασης. Αντίθετα, η πληθώρα των ιστορικών εμπειριών που έχουν εμφανιστεί παγκοσμίως, αλλά και στην Ελλάδα, δείχνει, ότι η επαναστατική κατάσταση (και η επαναστατική κρίση) παρουσίασε πάντοτε τις δικές της πρωτότυπες και ανεπανάληπτες μορφές. Το ίδιο συνέβη και με τα Ιουλιανά. Είχαν τα δικά τους πρωτότυπα και μοναδικά - ιστορικά χαρακτηριστικά. Ποια είναι, όμως, τα βασικά χαρακτηριστικά που προσδίδουν σε μια συγκυρία «επαναστατικό» χαρακτήρα; Ο Λένιν περιέγραψε απλώς τα βασικά, αντικεμενικά χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν μια πολιτική συγκυρία ως «επαναστατική κατάσταση». Πρέπει προχωρήσουμε στον ορισμό της έννοιας επισημαίνοντας δύο κινδύνους: 1) τη μηχανιστική ανάγνωση, προσκολλημένη στον «τύπο» των διατυπώσεων και, κατά συνέπεια, την εξίσου μηχανιστική κωδικοποίηση της έννοιας, τη μετατροπή της σε συνταγή πάσης χρήσεως. 2) την οικονομιστική «ανάγνωση» του λενινιστικού ορισμού - ξένη προς τον ίδιο το συγγραφέα. Σημειώνουμε, τέλος, παρενθετικά, πως η έννοια συγκροτείται βαθμιαία, ακολουθώντας την διακύμανση του ρωσικού εργατικού κινήματος και στοιχεία της δρίσκονται διάσπαρτα σε διάφορα κείμενα, που τα χωρίζει όχι μόνο ο χρόνος αλλά και - το σημαντικότερο - η διαφορά της συγκυρίας. Απαιτείται δηλαδή συνθετική και όχι εκλεκτικιστική ανάγνωσή τους.

Σε κάποιο από αυτά τα κείμενα περιέχεται και η εξής γνωστή διατύπωση: «Για ένα μαρξιστή δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η επανάσταση είναι αδύνατο να γίνει χωρίς επαναστατική κατάσταση, μα κάθε επαναστατική κατάσταση δεν οδηγεί σε επανάσταση. Ποιά είναι, μιλώντας γενικά, τα γνωρίσματα μιας επαναστατικής κατάστασης; Ασφαλώς δεν θα πέσουμε έξω, αν υποδείξουμε τρία βασικά γνωρίσματα, τα παρακάτω: 1) Η αδυναμία των κυρίαρχων τάξεων να διατηρήσουν σε αναλλοίωτη μορφή την κυριαρχία τους· η μια είτε η άλλη κρίση των «κορυφών», η κρίση της πολιτικής της κυρίαρχης τάξης που δημιουργεί ρωγμή, απ' όπου εισχωρεί η δισαρέσκεια και ο αναβρασμός των καταπιεζομένων τάξεων. Συνήθως, για να ξεσπάσει η επανάσταση δεν είναι αρκετό «τα κάτω στρώματα να

μη θέλουν», μα χρειάζεται ακόμη και «οι κορυφές να μην μπορούν» να ζήσουν όπως παλιά. 2) Επιδείνωση, μεγαλύτερη από τη συνηθισμένη, της ανέχειας και της αθλιότητας των καταπιεζόμενων τάξεων. 3) Σημαντικό ανέβασμα για τους παραπάνω λόγους της δραστηριότητας των μαζών, που σε «ειρηνική» εποχή αφήνουν να τις ληστεύουν ήσυχα, ενώ σε καιρούς θύελλας τραβιούνται τόσο απ' όλες τις συνθήκες της κρίσης, όσο και από τις ίδιες τις «κορυφές», σε αυτοτελή ιστορική δράση. Χωρίς αυτές τις αντικειμενικές αλλαγές, που δεν εξαρτώνται ούτε από τη θέληση ορισμένων χωριστών ομάδων και κομμάτων, αλλά ούτε και από τη θέληση ορισμένων χωριστών τάξεων, η επανάσταση, κατά γενικό κανόνα, δεν μπορεί να γίνει. Το σύνολο αυτών των αντικειμενικών αλλαγών είναι εκείνο που ονομάζεται επαναστατική κατάσταση. Τέτοια κατάσταση υπήρχε το 1905 στη Ρωσία και σ' όλες τις εποχές των επαναστάσεων στη Δύση. Τέτοια όμως κατάσταση υπήρχε και στα 1860-1870 στη Γερμανία και στην περίοδο 1859-1861 και 1879-1880 στη Ρωσία, αν και σ' αυτές τις περιπτώσεις δεν έγινε καμιά επανάσταση. Γιατί; Γιατί δεν γεννά κάθε επαναστατική κατάσταση επανάσταση, αλλά μόνο μία τέτοια κατάσταση, όπου οι αντικειμενικές αλλαγές που απαριθμήσαμε, συνενώνονται με τις υποκειμενικές αλλαγές και συγκεκριμένα: με την ικανότητα της επαναστατικής τάξης να αναλάβει επαναστατική μαζική δράση, αρκετά ισχυρή, ώστε να τσακίσει (ή να εξασθενίσει σημαντικά) την παλιά κυβέρνηση που ποτέ, ακόμη και σε εποχή κρίσεων, δεν «πέφτει» αν δεν τη «ρίξουν»» («Η χρεωκοπία της ΙΙ Διεθνούς», 1915, Άπαντα, τόμος 26, σσ. 220-221).

Μπορούμε να πούμε προκαταβολικά, ότι η εμπειρία των Ιουλιανών εμφάνισε και τα τρία βασικά χαρακτηριστικά, με τα οποία προσδιορίστηκε η έννοια, εδώ και 75 χρόνια. Στη συγκυρία Ιουλίουν-Αυγούστου 1965 συνυπήρχαν, και το στοιχείο της κοινωνικής εξαθλίωσης, και το στοιχείο της αδυναμίας των κυρίαρχων τάξεων να ασκούν απρόσκοπτα την εξουσία τους, και, τέλος, το στοιχείο της αυτόνομης πολιτικής εμφάνισης των μαζών. Ας αναλύσουμε τώρα, τα τρία βασικά χαρακτηριστικά της επαναστατικής κατάστασης, όπως αυτά εκδηλώθηκαν στα Ιουλιανά.

6.2.2. Η κρίση των «από κάτω»

Ο Δημήτρης Χαραλάμπης (1985) υποστηρίζει ότι τα Ιουλιανά δεν ήταν επαναστατική κατάσταση, διότι δεν υπήρχε οικονομική κρίση, αντίθετα, η καπιταλιστική ανάπτυξη σημειώνει ραγδαίους ρυθμούς. Λέει χαρακτηριστικά: «Η πολιτική κρίση ούτε προέρχονταν ούτε είχε αντίκτυπο στην οικονομία. Είναι ουσιαστικό στοιχείο για την ανάλυση του χαρακτήρα της κρίσης εκπροσώπησης και της μορφής που πήρε αυτή στην Ελλάδα, το γεγονός ότι η πολιτική κρίση δεν συμβάδισε με οικονομική κρίση» (Χαραλάμπης 1985, σελ.216). Είναι σωστή μια παρόμοια διατύπωση; Πιστεύουμε πως όχι. Πρόκειται κατά τη γνώμη μας για ελλειπή κατανόηση της έννοιας «επαναστατική κατάσταση», που οφείλεται σε μια μάλλον μηχανιστική και οικονομιστική αντίληψη, τόσο γι' αυτήν καθεαυτήν την έννοια, όσο και για την έννοια της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Αντίθετα από την ευρύτατα διαδεδομένη άποψη, η επαναστατική κατάσταση δε συνιστά κάποιο αλγεβρικό άθροισμα [πολιτική κρίση + οικονομική κρίση = επαναστατική κατάσταση].

Η οικονομική κρίση είναι σίγουρα στοιχείο της επαναστατικής κατάστασης, όταν όμως υπάρχει. Στις διατυπώσεις των κλασικών, ο παράγοντας της οικονομικής κρίσης δεν τίθεται ποτέ εν είδει προαπαιτούμενου, για τον χαρακτηρισμό κάποιας συγκυρίας ως επαναστατικής κατάστασης. Κανείς δεν αμφισβητεί λχ., ότι ο Μάης του '68 στη Γαλλία ήταν επαναστατική κατάσταση. Και όμως, οικονομική κρίση δεν υπήρχε στη Γαλλία. Ο Λένιν, στα κείμενα στα οποία ορίζει την έννοια και περιγράφει τα βασικά της χαρακτηριστικά, δεν μιλάει για «οικονομική κρίση». Μια περισσότερο προσεκτική ανάγνωση αυτών των διατυπώσεων μπορεί να πείσει. Μιλάει για «επιδείνωση, μεγαλύτερη από τη συνηθισμένη, της ανέχειας και της αθλιότητας των καταπιεζόμενων τάξεων». Το πρώτο λοιπόν που πρέπει να συγκρατήσουμε είναι, ότι βασικό χαρακτηριστικό της επαναστατικής κατάστασης είναι η εξαθλίωση και όχι η οικονομική κρίση. Στην αντίληψή του, η εξαθλίωση δεν περιορίζεται μόνο στα οικονομικά φαινόμενα. Κατά δεύτερο λόγο, η έννοια της εξαθλίωσης των μαζών δεν είναι υπερχρονική ή αφηρημένη. Αντίθετα είναι πάντοτε ιστορικά προσδιορισμένη, όπως αντίστοιχα και στο Μαρξ η έννοια της αξίας της εργατι-

κής δύναμης. Δεν παραπέμπει σε κάποιο αφηρημένο, απόλυτο επίπεδο «στερήσεων και δεινών», σαν γνώρισμα της επαναστατικής κατάστασης. Πρόκειται απλώς για όξυνση, «δηλαδή για επιδείνωση ενός συγκεκριμένου επιπέδου διαβίωσης των μαζών, που υπάρχει στις δοσμένες συνθήκες. Το επίπεδο αυτό μπορεί να είναι αρκετά υψηλό σε σύγκριση με άλλες χώρες, ιδιαίτερα με τις αναπτυσσόμενες, όμως μπορεί να υστερεί από τις πραγματικές ανάγκες των μαζών, που διαμορφώνονται στις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες [...] η παραπέρα διεύρυνση του χάσματος ανάμεσα στις πραγματικές [XB-ΓΜ: κοινωνικές] ανάγκες των εργαζομένων και στις αντικειμενικές δυνατότητες πιανοποίησής τους, ανάμεσα στο βαθμό ικανοποίησης των αναγκών των εργαζομένων, από τη μία μεριά και της κυριαρχησ τάξης από την άλλη (ενα φαινόμενο που ο καπιταλισμός δεν μπορεί ούτε να εξαλείψει, ούτε να αποτρέψει) μπορούν να προβάλλουν σαν ισχυρός επαναστατικός παράγοντας και μάλιστα πιο ισχυρός απ' ότι το σταθερά χαμηλό βιοτικό επίπεδο των λαϊκών μαζών στις χώρες της Ασίας, της Αφρικής και της Λατινικής Αμερικής (υπ.XB-ΓΜ)» (Μπατάλωφ 1987, σελ.45).

Στα προβλήματα κατανόησης της έννοιας προστίθεται και εκείνο που δημιουργούν οι ελληνικές μεταφράσεις των κειμένων του Λένιν. Ενδεικτικά αναφέρουμε, ότι στην ισπανική έκδοση των Απάντων η εν λόγω περικοπή μεταφράζεται διαφορετικά: «*Segundo: agudizació más allá de lo habitual de los «sufrimientos y de las necesidades de las clases oprimadas.*» Ο συγγραφέας δεν μιλά για αθλιότητα (ισπ.miseria) ολλά για δεινά-ταλαιπωρίες [*«sufrimientos»*] και ανάγκες των καταπιεζόμενων τάξεων [*«necesidades»*]. Στην πραγματικότητα βλέπουμε ότι χρησιμοποιεί και γενικότερους - από τον όρο «εξαθλίωση» - όρους, πχ. «δεινά», «ταλαιπωρίες», «ανάγκες» κλπ.

Πρόκειται για τις γενικότερες συνθήκες ζωής των μαζών, που δεν είναι προφανώς μόνο «οικονομικές». Πρόκειται και για τη φτώχεια, «δηλαδή για τις οικονομικές συμφορές τις οποίες όμως ο Λένιν δεν τις κατέτασσε περιττές στην αθλιότητα, όπως ούτε και το σύνολο των δεινών που προβάλλουν σαν γνώρισμα της επαναστατικής κατάστασης το κατατάσσει στα οικονομικά φαινόμενα» (Μπατάλωφ 1987, σελ.46).

Ο ίδιος ο Λένιν προσφέρει σαφείς διατυπώσεις, που δεν επιτρέπουν παρερμηνείες: «Η Ρωσία ζει μια επαναστατική κατά-

σταση, γιατί η καταπίεση της τεράστιας πλειοψηφίας του πληθυσμού, όχι μόνο του προλεταριάτου, μα και των εννιά δεκάτων των μικροπαραγωγών, ιδιαίτερα των αγροτών, οξύνθηκε στον ανώτατο βαθμό, και μάλιστα η οξυμένη αυτή κατάσταση, οι λιμοί, η φτώχεια, η ανομία, ο χλευασμός σε βάρος του λαού (υπ. ΧΒ-ΓΜ) βρίσκονται σε κατάφωρη αναντιστοιχία και με την κατάσταση [...] που υπάρχει σε όλες τις γειτονικές, όχι μόνο τις ευρωπαϊκές, μα και τις ασιατικές χώρες» («Η πρωτομαγιά του επαναστατικού προλεταριάτου», 1913, Άπαντα, τόμος 23, σσ. 301-302).

Το πρόβλημα λοιπόν που τίθεται εδώ είναι το εξής: υπήρχε το 1965 στην ελληνική κοινωνία εξαθλίωση των μαζών - «κρίση των από κάτω»; Και είναι δυνατόν αυτή η κρίση να συνυπάρχει με ραγδαία καπιταλιστική επέκταση; Κατά τη γνώμη μας η απάντηση είναι θετική και για τα δυο ερωτήματα, όπως δείχαμε και στο δεύτερο κεφάλαιο. Η καπιταλιστική επέκταση της δεκαετίας του '60, όχι μόνο συμβαδίζει, αλλά και οφείλεται στην κοινωνική εξαθλίωση και την πολιτική καταπίεση. Βέβαια, η εξαθλίωση (ή η οικονομική κρίση) δεν μετατρέπεται αυτόματα, ούτε αναγκαία, σε πολιτική κρίση ή επαναστατική κατάσταση.

Για τη δημιουργία της επαναστατικής κατάστασης δεν αρκεί μόνο η ύπαρξη οικονομικής κρίσης ή εξαθλίωσης των μαζών. Δεν αρκεί οι «από κάτω» να μην μπορούν να ζήσουν όπως πριν. Απαιτείται ακόμα η κρίση των «κορυφών» (των «από πάνω»), δηλαδή, κρίση (=παράλυση) της πολιτικής των κυρίαρχων τάξεων (του συνασπισμού εξουσίας). Αυτό το βασικό χαρακτηριστικό της επαναστατικής κατάστασης διακρίνεται, αναμφίβολα, στα Ιουλιανά και πιο συγκεκριμένα στο διάστημα 15 Ιουλίου-20 Αυγούστου 1965.

6.2.3. Τα συστατικά στοιχεία της κρίσης των «από πάνω» και το πρόβλημα της «πολιτικής κρίσης»

«Ο ιστορικός ερευνητής ή ο επικός μυθιστοριογράφος του μέλλοντος, που θα μελετά τη σημερινή ελληνική κοινωνία, θα εντρυφήσει μια μέρα, με την αμεροληψία που θα του δίνει η απόσταση του χρόνου, στα πρακτικά του τελευταίου Συμβουλίου του Στέμματος (σπουδαίο υλικό για ένα Μπα-

λέξαν). Ψάχνοντας ανάμεσα στις γραμμές, θα δει πως το κύριο θέμα του πολύωρου διαλόγου των μελών του Συμβουλίου, το θέμα που προσδιορίζει όλα τα άλλα είναι τούτο: Έρχονται οι Λαμπράκηδες να μας σκοτώσουν! Τι θα κάμουμε για να σωθούμε;»

Γ.ΘΕΟΤΟΚΑΣ, 29 Σεπτεμβρίου 1965

Με τα Ιουλιανά, η πόλωση της πολιτικής σκηνής, που έχουμε παρακολουθήσει σε ολόκληρη την προδικτατορική περίοδο, φτάνει στο ανώτατο όριό της. Η περίοδος των δύο χρόνων που ακολουθεί, από τον Ιούλιο του 1965 έως την επιβολή της δικτατορίας τον Απρίλιο του 1967, είναι περίοδος, κυριολεκτικά, διχοτόμησης της πολιτικής σκηνής. Από τη μια πλευρά στέκει η μοναρχία, που ταυτίζεται με τη δεξιά και επαναφέρει αυθόρυμη στη μνήμη την εμφυλιακή εικόνα του «μοναρχοφασισμού». Από την άλλη, η «δημοκρατική παράταξη» με κυρίαρχη πλευρά το Κέντρο και το Γ.Παπανδρέου, αναβαπτισμένον και εξαγνισμένο στη λαϊκή συνείδηση, λόγω της σύγκρουσής του με το βασιλιά. Η πόλωση, αντανάκλαση στην πολιτική σκηνή της ταξικής πόλωσης της ελληνικής κοινωνίας, παίρνει τώρα τα χαρακτηριστικά αυθεντικής πολιτικής κρίσης, κρίσης των «από πάνω».

Τα τρέχοντα πολιτικά γεγονότα που προκαλεσαν την έκρηξη των Ιουλιανών είναι γνωστά, γι' αυτό και δε θα επιμείνουμε³. Θα δούμε όμως αναλυτικά σε τι ακριβώς συνίσταται η κρίση των «από πάνω» στα Ιουλιανά.

3. Σχετικά με την τρέχουσα πολιτική πλευρά των γεγονότων, η σχετική διβλιογραφία είναι μεγάλη. Βλέπε: Τις επιστολές Κωνσταντίνου - Γ.Παπανδρέου και τα πρακτικά του Συμβουλίου του Στέμματος [ΣτΣ], 1 και 2 Σεπτεμβρίου 1965, Ιστορικές εκδόσεις, Αθήνα, 1965// Ομοίως J. Meynaud 1966: «Η πολιτική κρίση των καλοκαιριών του 1965», σελ. 482 κ.ε. // Τον ίδιον 1974, ιδιαίτερα κεφ. 2, σελ. 54 κ.ε. // A. Παπανδρέου 1974, κεφ. 9: «Το βασιλικό πραξικόπεμπτα της 15ης Ιουλίου 1965», σσ. 226-272 // Σ. Λιναρδάτος 1986, σσ. 220-238 // P. Κανελλόπουλος 1975, σελ. 76 κ.ε. // Γ. Κάτρης 1974, κεφ. 5 «Κωνσταντίνος ο μικρός», σσ. 201-222 // Δ. Κονσούλας 1988, μέρος Α', «Η κατολίσθηση» // N. Παπαδημητρίου 1986, σσ. 309-318 // Σημειώνουμε, παρενθετικά, ότι αν και έχουν μεσολαβήσει 20 και πλέον χρόνια από την έκδοση του βιβλίου του Jean Meynaud, η νεότερη διβλιογραφία μάλλον λίγα ουσιαστικά έχει να προσθέσει στην διεισδυτικότατη πραγμάτευση της πολιτικής σκηνής που παρουσιάζει αυτό το

A. Εξαιτίας της απρόσμενης λαϊκής παρέμβασης, η ωρίη κοινοβουλευτισμού/Μοναρχίας δεν θα επιλυθεί κοινοβουλευτικά. Θα μετατραπεί (εσωτερικευτεί) σε πραγματική κρίση των πόλων εξουσίας - ενδοχρατική κρίση (Χαραλάμπης 1985), σε ανοικτή κρίση και απονομοποίηση της Μοναρχίας, ικανή να οδηγήσει στην ανατροπή της. Η ανοικτή αμφισβήτηση του ρόλου και της θέσης της Μοναρχίας μέσα στη δομή του κράτους και η κατά μέτωπο ωρίη των κυριαρχούμενων τάξεων με αυτήν είναι νομίζουμε το ουσιαστικό ζήτημα που τίθεται στα Ιουλιανά και ταυτόχρονα ένα βασικό στοιχείο για τον προσδιορισμό αυτής της συγκυρίας ως επαναστατικής κατάστασης. Το βασιλικό πραξικόπημα είναι η «ρωγμή» μέσα από την οποία θα «παρεισφρύσει» η συσσωρευμένη λαϊκή αγανάκτηση και η αφορμή για να εκδηλωθεί η ανεξέλεγκτη λαϊκή δυναμική. Πράγματι, με τα Ιουλιανά έρχεται στην επιφάνεια ολοκάθαρα η αδυναμία των κορυφών της αστικής πολιτικής να διατηρήσουν την κυριαρχία τους αναλλοίωτη, κάτι που θα επαληθεύσει και η κατοπινή έκβαση της πολιτικής μας ιστορίας: επιδολή δικτατορίας, κατάργηση της μοναρχίας, μεταπολίτευση. Η μετεμφυλιακή δομή της εξουσίας έχει χρεωκοπήσει.

B. Στα Ιουλιανά εκδηλώνεται επίσης ανοικτή κρίση πολιτικής εκπροσώπησης, κρίση δηλαδή των συγκεκριμένων πολιτικών κομμάτων. Η αστική εξουσία και η εσωτερική της δομή στάθηκε αδύνατο να ενσωματώσουν ή να περιορίσουν τη λαϊκή δυναμική, που εκφράστηκε μετά το 1961 πολιτικά και εκλογικά στην Ένωση Κέντρου. Η ίδια η Ε.Κ. και ο Γ.Παπανδρέου, από κάποιο σημείο και έπειτα, έδειξαν ανικανότητα να συγκρατήσουν τις λαϊκές πιέσεις μέσα στα δεδομένα για την επο-

έργο// Βλέπε επίσης Ηλιού 1966// Λάδης 1985// Παρασκευόπουλος 1974 και 1988// Χονδροκούνης 1974// Μ.Παπανδρέου 1975// Σπανίδης 1981// Κορέσης 1984// Κασιμάτης-Πετρίδης-Σιδεράτος 1988//

Για μια θεωρητική προσέγγιση των γεγονότων: Κ.Τσουκαλάς 1974, ειδικότερα το κεφ.14 «Πραξικόπημα του βασιλιά ή πραξικόπημα των συνταγματαρχών», σσ.178-193// Δ.Χαραλάμπης 1985, ειδικότερα «Ο κοινοβουλευτισμός σε αδιέξοδο», σελ.181 κ.ε.//

Για την προσέγγιση από την οπική της επαναστατικής κατάστασης, Ν.Ψυρούκης: Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1940-1967), τόμος τρίτος 1976, με υπερεκτύμηση όμως της επίδρασης του Κυπριακού// Ροδάκης 1975, σσ.201-214// Δαλαβάγγας 1965// Λιβιεράτος & Καραμπελιάς 1985.

χή όρια της βασιλευομένης δημοκρατίας. Εδώ ακριβώς αρχίζει να διαμορφώνεται ανοιχτά η κρίση εκπροσώπησης, ως αποτέλεσμα του βασιλικού πραξικοπήματος.

Τα Ιουλιανά, ή ορθότερα η περίοδος που ανοίγει με το βασιλικό πραξικόπημα του Ιουλίου '65, είναι μια νέα περίοδος έντασης του ριζοσπασισμού και παρουσίας του λαϊκού κινημάτος. Η κοινωνική συμμαχία που ανέδειξε την Ε.Κ. στην εξουσία μετατοπίζεται, όπως θα δούμε, σε ιδεολογικές - πολιτικές θέσεις που θα τη φέρουν σε αντίθεση με την ηγεσία του κόμματος. Η διάσταση αυτή αποτελεί την ουσία της κρίσης εκπροσώπησης. Δεν πρόλαβε βέβαια να πάρει τη μορφή ενός ριζικού διαχωρισμού της κοινωνικής βάσης του «Κέντρου» από την «πεμπτοφαλλαγγίτικη» ηγεσία του Γέρου (ο όρος ανήκει στον Κ.Τσουκαλά), που θα οδηγούσε σε νέες μορφές εκπροσώπησης του λαϊκού μπλοκ. Κατάφερε, όμως, σ' εκείνην τη συγκυρία, να καταστήσει αντικειμενικά τη νίκη της Ε.Κ. και του Γ.Παπανδρέου ένα τεράστιο κίνδυνο για τη μοναρχία και τη μετεμφυλιακή δομή της εξουσίας.

Η κρίση εκπροσώπησης είναι βασικό πολιτικό αποτέλεσμα και χαρακτηριστικό της κρίσης των «από πάνω». Είναι πριν απ' όλα κρίση της πολιτικής εκπροσώπησης των λαϊκών στρωμάτων. Αφορά πρωτίστως την Ένωση Κέντρου και την ΕΔΑ, αλλά δεν περιορίζεται μόνο σ' αυτό. Η αποδέσμευση και η αυτόνομη παρέμβαση των μαζών πυροδοτούν και την κρίση εκπροσώπησης του αστικού μπλοκ με τις αστικές πολιτικές (κοινοβουλευτικές) δυνάμεις.

Η κρίση εκπροσώπησης εμφανίζεται ως γενικευμένη κρίση των συγκεκριμένων πολιτικών κομμάτων. Για κάθε κόμμα όμως λαμβάνει διαφορετικές μορφές (Ψυρούκης 1976, Χαραλάμπης 1985). Για τα κόμματα που εκπροσωπούν το «λαό» (Ε.Κ., ΕΔΑ) παίρνει τη μορφή βαθμιαίας αποστασιοποίησης της κοινωνικής τους βάσης από τους εκπροσώπους της. Για την πολιτική εκπροσώπηση του αστικού μπλοκ (ΕΡΕ) παίρνει τη μορφή της κρίσης πολιτικής γραμμής. Στο εσωτερικό του, εμφανίζονται δυο, κατά βάση, διαφορετικές γραμμές εξόδου από την κρίση του καθεστώτος (Κοινοβούλιο-δικτατορία).

Η κρίση των «από πάνω» που εμφανίζεται στα Ιουλιανά δεν περιορίζεται όμως μόνο στην κρίση εκπροσώπησης. Είτε ως αποτέλεσμα της είτε παράλληλα, εμφανίζονται και μια σειρά

άλλα φαινόμενα που δεν ταυτίζονται ακριβώς με αυτήν. Αναλυτικότερα τα φαινόμενα αυτά είναι:

- 1) *H κρίση της διακυβέρνησης*, ανυπαρξία δηλαδή κυβέρνησης με την παραίτηση του Γ.Παπανδρέου και αδυναμία να συγχροτηθεί νέα βιώσιμη εντός των κοινούσιων πλαισίων.
- 2) *H κρίση του κοινούσιου λεντισμού*, με άλλα λόγια η ανικανότητά του να εξασφαλίσει την αστική κυριαρχία⁴.
- 3) *H χρεωκοπία -πολιτική και ιδεολογική-* του επίσημου πολιτικού προσωπικού⁵.

Έτοι τα «Ιουλιανά» δεν είναι απλώς και μόνον μια «πολιτική κρίση», όπως συχνά υποστηρίζεται. Είναι συνολική κρίση των «από πάνω» -έννοια πολύ ευρύτερη μιας απλής πολιτικής κρίσης- που σε συνάρθρωση (και ως αποτέλεσμα) της κρίσης των «από κάτω», δημιουργούν τις συνθήκες επαναστατικής κατάστασης. Αποτελεί σοδαρή περίπτωση αποσταθεροποίησης του πολιτικού συστήματος κυριαρχίας.

Ως όρος της «πολιτικής επιστήμης», η πολιτική κρίση χρησιμοποιήθηκε, είτε για να περιγράψει κάποια μεμονωμένα και επί μέρους στοιχεία που εμφανίζονται στο καθεαυτό πολιτικό επίπεδο, όπως πχ. μια κρίση διακυβέρνησης ή μια κρίση ιδιαίτερων κρατικών μηχανισμών, αντιθέσεις ανάμεσα σε κλάδους του κρατικού μηχανισμού, μορφές κρίσης των κομμάτων κλπ, είτε ακόμη και συνολικότερα στοιχεία, τα οποία όμως πάντα εντοπίζει στο πολιτικό επίπεδο. Το βασικό χαρακτηριστικό δηλαδή της πολιτικής κρίσης, όπως χρησιμοποιείται σ' αυτήν την περίπτωση, είναι ότι προσπαθεί να ορίσει κάποια φαινόμενα αποκόπτωντάς τα από το κοινωνικό και ταξικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο εδράζονται. Καμιά, όμως, πολιτική κρίση δεν εμφανίζεται «αυτόνομα» στο πολιτικό επίπεδο, καμιά δεν είναι αυθύπαρκτη πολιτικά. Πάντοτε, ίσως όχι ευθύγραμμα ούτε αυ-

4. «Το βασιλικό πραξικόπημα είχε παραλύσει την πολιτική ζωή του τόπου. Δεν υπήρχε διέξοδος πια. Το Κέντρο δεν μπορούσε πια να δώσει κυβέρνηση. Η EPE το ίδιο. Ούτε η EPE, ούτε το Κέντρο μπορούσαν να στηριχθούν στους ψήφους των αποστατών ή στους ψήφους της αριστεράς» (Ροδάκης 1975, σελ.205)// Επίσης Ψυρούκης 1976, σελ.361// Χαρολάμπης 1985: «Ο κοινούσιο λεντισμός σε αδιέξοδο», σελ.181 κ.ε.

5. «Που πάμε, λοιπόν, με ένα πολίτευμα ραγισμένο, μ'εναν πολιτικό κόσμο μειωμένο [...];» (Θεοτοκάς 1966, σελ.23).

τόματα, είναι αποτέλεσμα σοδαρών κοινωνικών ανακατατάξεων και της αυτόνομης πολιτικής παρέμβασης των κυριαρχούμενων τάξεων. Μόνον η όξυνση των κοινωνικών/ταξικών ανταγωνισμών (της πάλης των τάξεων) οξύνει τις εσωτερικές αντιθέσεις του Κράτους και του συνασπισμού εξουσίας, δημιουργεί την «πολιτική κρίση» (Πουλαντζάς 1975a, 1975b, 1975γ, 1978). Κάποιοι πολιτικοί επιστήμονες (π.χ. Dogan & Pelassy 1982), από διαφορετική οπτική, αντιλαμβάνονται το ίδιο ξήτημα ως «υπαρκτή αποσύνδεση ανάμεσα σ' αυτά που το σύστημα είναι ικανό να προσφέρει και σ' αυτά που οι πολίτες περιμένουν να τους προσφέρει».

Μια κρίση διακυβέρνησης η οποία εκδηλώνεται πχ. με κυβερνητική αστάθεια, ποτέ δεν αποτελεί ένα φαινόμενο «ενδοπολιτικό» ή «ενδοκρατικό». Παραπέμπει, πάντοτε, στην έλλειψη συμπαγούς ηγεμονικής πολιτικής για το συνασπισμό εξουσίας, έλλειψη που με τη σειρά της έχει την εξήγησή της στην έντονη κινητικότητα των μαζών, την αστάθεια των κοινωνικών συμμαχιών, την κρίση πολιτικής εκπροσώπησης των παραδοσιακών/ιστορικών πολιτικών κομμάτων. Οποιαδήποτε ιστορικά παραδείγματα «πολιτικής κρίσης»-ελληνικά ή ξένα- μπορούν να το επιβεβαιώσουν. Η πολιτική ρευστότητα και η κυβερνητική αστάθεια που εμφανίζει η Ελλάδα στην περίοδο 1945-1952, η μεταπολεμική Γαλλία της 4ης Δημοκρατίας έως το 1958 και η ιταλική πολιτική σκηνή 1968-1976 είναι απ' αυτήν την άποψη αρκετά έκδηλα. Όπως είναι ενδεικτικό και το ελληνικό παράδειγμα των πέντε συνεχών κυβερνητικών εναλλαγών κατά την περίοδο 1965-1967 (κυβερνήσεις Αθανασιάδη-Νόβα, Τσιριμώκου, Στεφανόπουλου, Παρασκευόπουλου, Κανελλόπουλου): «[...] στην πραγματικότητα η ελληνική πολιτική κρίση δεν ήταν παρά η έκφραση μιας οξύτατης κοινωνικής κρίσεως που σοδιούσε από καιρό και ωφείλετο στην ανικανότητα του καθεστώτος να δρη λύσεις αξιόλογες ή τουλάχιστον αποδεκτές για τα προβλήματα που εγεννήθηκαν με την ανάπτυξη των πραγματικών δυνάμεων και του διεκδικητικού κινήματος των εργαζομένων» (Meyraud 1974, σελ.197). Η διευκρίνηση αυτή είναι αναγκαία διότι υπάρχουν αναλύσεις που αποκόπτουν τις πολιτικές κρίσεις, γενικά, αλλά και συγκεκριμένα τα Ιουλιανά,

από το κοινωνικό τους πλαίσιο, τις εξετάζουν «αυτόνομα» ως «πρόβλημα δομών»⁶

Αν θέλουμε λοιπόν να χρησιμοποιήσουμε με επιστημονική αυστηρότητα την έννοια της «πολιτικής κρίσης» και όχι με τις τρέχουσες «δημοσιογραφικές» ή κινδυνολογικές σηματοδοτήσεις που πολλές φορές λαμβάνει, θα κρατήσουμε τον όρο αυτό ως συνώνυμο της «κρίσης των από πάνω». Κρίση που ουδέποτε εμφανίζεται από μόνη της αν δεν συντρέξουν οι ειδικοί λόγοι που αφορούν τους «από κάτω».

6.2.4. Η αυτόνομη παρέμβαση του λαϊκού παράγοντα στις πολιτικές εξελίξεις

Είναι αδύνατο να κατανοήσουμε τις μορφές που πήρε η «κρίση των από πάνω» στα Ιουλιανά, αν δεν λάβουμε υπ' όψη μας την παρουσία των λαϊκών μαζών και τη δυναμική του κινήματος που αναπτύχθηκε. Είναι η προϋπόθεση δίχως την οποία δεν μπορούμε να παρακολουθήσουμε ούτε την εξέλιξη της συγκεκριμένης κρίσης.

Το μεγαλύτερο τμήμα, όμως, του ιστοριογραφικού υλικού που διαθέτουμε για τα Ιουλιανά, φαίνεται να αγνοεί ή να υποβαθμίζει αυτόν τον παράγοντα. Διόλον τυχαία, η αντίληψη «περί πολιτικής» που πρωτανεύει στις περισσότερες απόψεις είναι εκείνη που οι «δρώντες φορείς» της πολιτικής (πολιτικοί, δημοσιογράφοι, κλπ.) διώνουν στην προσωπική τους εμπειρία, στην καθημερινότητά τους. Σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη (μέσω της οποίας κατανοούν και το δικό τους ρόλο), η πολιτι-

6. Ο Δημήτρης Χαραλάμπης, π.χ., διαπιστώνει ότι: «Μέσα από την απαίτηση για τήρηση, για πραγματοποίηση της αισιοδοσίας, εκδηλώθηκε η πολιτική κρίση, κρίση του κοινοδουλευτισμού, κρίση εκπροσώπησης» (Χαραλάμπης 1985, σελ.151). Αμέσως παρατάνω όμως έχει υποστηρίξει: «Ας πούμε τη γνώμη μας. Δεν πρόκειται για κρίση της ταξικής εξουσίας. Οι μικροσυντακές, αγροτικές και εργατικές μάζες που στήριζαν την Ε.Κ. δεν αποτελούν... έναν αντιεξουσιαστικό συνασπισμό “από τα κάτω” που απειλούσε πραγματικά ή δυνάμει την ταξική εξουσία, τον συνασπισμό στην εξουσία. Δεν είχε δημιουργηθεί η κατάσταση όπου οι από κάτω δεν ανέχονται πια την καταπίεση και οι από πάνω δεν μπορούν πια να την επιβάλουν (Λένιν), γιατί δεν υπήρχε ούτε καν αυτή η ίδια η απειλή» (δι.π.κ., σελ.150). Το ερώτημα όμως παραμένει: που οφείλεται τότε και σε τι συνίσταται αυτή η «κρίση»;

κή είναι ένα «κλειστό σύστημα» που διαδραματίζεται ανάμεσα σε πολιτικά «πρόσωπα», φανερά ή κρυφά, στο προσκήνιο ή στο παρασκήνιο. Η πάλη των τάξεων δεν εμφανίζεται πουθενά, ή, στην καλύτερη περίπτωση, μόνο συμπτωματικά και βέβαια ως «εξωγενής» παράγοντας: «το πεζοδρόμιο», «η οχλοκρατία»⁷. Ο Μενών παρατηρεί ορθά πως: «εν ονόματι του πολιτικού θεαλισμού οι μακιαβελλικοί είναι πάντοτε πρόθυμοι να ειρωνευθούν όσους αποδίδουν μια οποιαδήποτε σημασία στα σκιρτήματα ή τις εκρήξεις της κοινής γνώμης. Υπογραμμίζουν, ότι παρά τις εκδηλώσεις αυτές, την τελευταία λέξη προφέρουν πάντα οι μηχανορράφοι των ολιγαρχικών συνδυασμών. Για τους μακιαβελλικούς η απάθεια της κοινής γνώμης, παρά την ύπαρξη ωρισμένων σποραδικών συνήθως σκιρτημάτων, μένει πάντα το βασικό δεδομένο των πολιτικών αγώνων. Όταν ο λαός κουρασθεί να εκφράζῃ την οργή του, επιστρέφει στα σπίτια του -στην ανάγκη αφού θάψη προηγουμένως τους νεκρούς του- και το γλέντι των προνομιούχων ξαναρχίζει. Αρκεί επομένως να κρατηθή κανείς με κάθε θυσία στην εξουσία, να μην υποχωρήσῃ ποτέ στον πανικό και είναι βέβαιο ότι, με την δοήθεια της κοπώσεως που θα καταλάβη τα πλήθη, θα μείνητι νικητής στο τέλος της διαδρομής. Πρέπει ν' αναγνωρίσουμε ότι η παρατήρηση αυτή περιέχει αρκετή δόση αλήθειας και δεν μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι η εξέλιξη της τελευταίας ελληνικής πολιτικής κρίσεως την διαψεύδει απόλυτα. Ωστόσο συμβαίνει συχνά ωρισμένες εκδηλώσεις, που επιφανειακά δεν φέρουν

7. Αυτή είναι πχ. η αντίληψη των Πιπινέλη, Κανελλόπουλου, Γ.Παπαδόπουλου, Μαρκεζίνη, Γουντχάους, Σπανίδη, Κούσουλα, Χρονόπουλου, Παπαδημητρίου καθώς και της μεγαλύτερης αρθρογραφίας του Τύπου. Ο Σπύρος Μαρκεζίνης θα τονίσει στο Συμβούλιο του Στέμματος: «Δεν δίδω τόσην σημασίαν εις τα λεπτομερειακά, αλλά εις εν γεγονός, ότι το πεζοδρόμιον έχει κινηθήθη. Αυτό δε δια να ηρεμήσῃ θα χρειασθῇ μεγάλη προσπάθεια!» (πρακτικά Συμβουλίου του Στέμματος 1965, σελ.42)!!

Ο Μενών παραμένει φωτεινή εξαίρεση, θεωρώντας την παρουσία των λαϊκών μαζών θασικό παράγοντα της κρίσης των Ιουλιανών. Βλέπε Meynaud (1966): «παρουσία της λαϊκής θελήσεως», σσ.497-499// Επίσης Θεοτοκάς 1966// Για την αριστερή ιστοριογραφία, βλέπε το άρθρο του Ηλία Ηλιού «περί πεζοδρομίου και οχλοκρατίας», στο Ηλιού 1966, σσ.187-204// Απάντηση του Μ.Κύρκου στον Αλ.Βαμβέτσο, στο Μ.Κύρκος 1965, σελ.20 κ.ε.// Επίσης Κάτρης 1974, σσ.228-229// Λάδης 1985.

κανένα αποτέλεσμα, ν' αφήνουν ανεξίτηλα ίχνη στην συνείδηση του λαού και ν' αποτελούν τελικά την αφετηρία ή την υπόσχεση νέων αγώνων. Τίποτε δεν εγγυάται ασφαλώς, εκτός από την τάση που έχουμε να ερμηνεύουμε το μέλλον με τις εντυπώσεις που συνηθίσαμε να έχουμε από το παρελθόν, ότι οι μακιαβελλικοί θα έχουν πάντοτε δίκιο. Έχουμε ακριβώς την εντύπωση ότι η κρίση του καλοκαιριού του 1965, όσο και αν επίσημα κλείνη με την επιτυχία των σχεδίων του κοινωνικού συντηρητισμού, εδημιούργησε νέα στοιχεία που θα μπορούσαν να του καταφέρουν, σε ένα όχι και απαραίτητα απομακρυσμένο μέλλον, σοβαρότατα πλήγματα» (Meyraud 1966, σελ.497).

Και όμως, η αυτόνομη παρέμβαση των μαζών που χαρακτηρίζει την επαναστατική κατάσταση του Ιουλίου-Αυγούστου, αυτό που υποτιμούσαν στις μηχανορραφίες τους τα επιτελεία και αποκαλούσαν περιφρονητικά «πεζοδρόμιο» και «οχλοκρατία», είναι ο λόγος για τον οποίον αποτυγχάνουν όλες οι διαφορετικές εκδοχές της αστικής στρατηγικής στη «στιγμή» εκείνη. «Οι διαδηλώσεις παρέλυσαν τα πάντα. Η εξουσία στη διάρκεια της πρωθυπουργίας Νόβα και Τσιριμώκου ήταν στο δρόμο» (Ροδάκης 1975, σελ.209). Η κίνηση των μαζών και ο ευνοϊκός, υπέρ του λαϊκού παράγοντα, συσχετισμός δυνάμεων στο κοινωνικό επίπεδο, εσωτερικεύονταν την κρίση στο αντίπαλο στρατόπεδο των κυριαρχων καθεστωτικών πολιτικών δυνάμεων. Όποια σενάρια, συμφωνίες, ξυμάσεις, απόπειρες συγκλίσεων, υποχωρήσεις κλπ. θα δοκιμασθούν μέσα στα πολιτικά κόμματα και στα κέντρα της κρατικής εξουσίας, δηλαδή όλα τα σενάρια που καταστρώθηκαν για να εγγυηθούν διέξοδο με «ομαλή συνέχεια» της συγκεκριμένης μετεμφυλιακής εξουσίας, θα αποτύχουν.

Για πρώτη φορά μετά τον εμφύλιο και την ήττα του ΕΑΜ, οι μάζες κινούνται εναντίον της (συγκεκριμένης) εξουσίας, με ρυθμούς ανεξέλεγκτους και απρόβλεπτους⁸. Το λαϊκό κίνημα

8. «Η πολιτική κρίση μετατρεπόταν έτσι σε πανεθνική κρίση. Οι εξεγερμένες μάζες ξητούσαν αλλαγή του πολιτικού καθεστώτος. Διάχυτα και απροσδιόριστα ξητούσαν την κατάργηση της αμερικανοκρατίας, που εκείνη τη στιγμή τη συνταύτιζε ο κόσμος με το παλάτι» (Ψυρούκης 1976, σελ.355).

της χώρας για πρώτη φορά μετά την εποποία της Αντίστασης έγινε ο αποφασιστικός παράγοντας των εξελίξεων, αναδείχθηκε σε αυτόνομο πόλο της πολιτικής σκηνής. Για 70 μέρες ολόκληρη η Ελλάδα θα συγκλονιστεί από τις πορείες, τις διαδηλώσεις και τις απεργίες που πραγματοποιεί η εργατική τάξη και γενικότερα οι μισθωτοί εργαζόμενοι, η νεολαία, οι αγρότες, τα μικροαστικά στρώματα, οι γυναίκες, οι δικηγόροι, οι επιστήμονες και οι διανοούμενοι. Για πρώτη φορά μετά την εαμική εποχή η χώρα ξαναζούσε ένα τόσο μαζικό και πολύμορφα ενωτικό μέτωπο βάσης.

Το μέγεθος της λαϊκής παρέμβασης είναι εντυπωσιακό. «Στη συνεδρίαση της Βουλής της 25 Αυγούστου (1965) ελέχθη [...] ότι στο διάστημα των σαράντα της ημερών από το μοναρχικό πραξικόπημα είχαν πραγματοποιηθεί τετρακόσιες λαϊκές συγκεντρώσεις σε ανοιχτό χώρο. Δυό απ' αυτές, η κάθιδος του Παπανδρέου από το Καστρί και η κηδεία του δολοφονημένου από την αστυνομία φοιτητή Σωτήρη Πέτρουλα, ήταν της τάξεως των εκαντοντάδων χιλιάδων. Ο ρυθμός δέκα μεγάλων λαϊκών κινητοποιήσεων κάθε μέρα δεν νομίζω ότι έχει προηγούμενο στην ελληνική ιστορία» (υπ.ΧΒ-ΓΜ)» (Κάτρης 1974, σελ.228).

Η ανάπτυξη της εξέγερσης διατήρησε όλα τα στοιχεία μιας μαζικής, αυθόρυμης κινητοποίησης. Κάπι τέτοιο έχει διευκολυνθεί προφανώς και από την απουσία μαζικών αστικών κομμάτων στην προδικτατορική περίοδο, κομμάτων που να διατηρούν ισχυρές ιδεολογικές-օργανωτικές σχέσεις με τις μάζες. Η προηγούμενη παρατήρηση αφορά φυσικά και στην Ε.Κ., η βασική αντίφαση της οποίας θα οξυνθεί «δραματικά». Με δεδομένη τη μορφή, τη λειτουργία και τη συγκεκριμένη (διαμορφωμένη) σχέση με την εκλογική βάση που διέθετε, αδυνατούσε να «φιλτράρει» και να καθοδηγήσει οποιαδήποτε κοινωνική κίνηση ξεπηδούσας αυθόρυμητα, έστω και αν προερχόταν από μάζες που την ψήφιζαν. Μετά την αποπομπή του Γ.Παπανδρέου με το βασιλικό πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου, η λαϊκή κινητοποίηση δρέθηκε σε προφανή αντίθεση με την ηγεσία η οποία διαχειριζόταν αυτήν την πολιτική σύγκρουση.

Ποια στοιχεία συνθέτουν την παρέμβαση των μαζών; α) Κύριο χαρακτηριστικό της αποτελεί η ακαθοδήγητη, αυθόρυμη και ταυτόχρονα μαχητική και αγωνιστική πραρούσια τους. Πράγματι, οι διαδηλώσεις που ξεσπούν από την πρώτη κιόλας

στιγμή δεν είναι ούτε προγραμματισμένες, ούτε υπακούουν στην πολιτική γραμμή κάποιου κόμματος (Ε.Κ. ή ΕΔΑ). Αντιθέτως, στο επόμενο διάστημα θα καταδηληθεί από μέρους τους η μεγαλύτερη δυνατή προσπάθεια για πολιτικό ή οργανωτικό έλεγχο των συγκεντρώσεων και των πλαισίων τους. 6) Οι μορφές πάλης που θα υιοθετηθούν (συνεχείς συγκεντρώσεις, πορείες, απεργίες) τοποθετούνται στον αντίτοδα της γραμμής τόσο του Κέντρου όσο και της ΕΔΑ, για μια «κεντρική διευθέτηση» του προβλήματος, είτε διαμέσου ενός συμβιβασμού με τη Μοναρχία (Γ.Παπανδρέου) είτε ενός συναινετικού προγράμματος διεξόδου (ΕΔΑ). γ) Πολύ περισσότερο, η γενική πολιτική απεργία της 27ης Ιουλίου 1965, παρά την περιορισμένη της επιτυχία, ως κλιμάκωση του αγώνα, επανεγγράφει το στοιχείο της ορήξης με τις καθεστωτικές δυνάμεις και πάντως, δρίσκεται και αυτή στον αντίτοδα της κοινοβουλευτικής αναμονής. Συνοδεύεται από την καθημερινή άμεση παρουσία των μαζών, την άσκηση ασφυκτικής πίεσης πάνω στους εκλεγμένους «Πατέρες του Έθνους» που επιβάλλει τον άμεσο έλεγχο της κοινοβουλευτικής εντολής⁹.

9. «Ενα απρόβλεπτο στοιχείο προστέθηκε στη σειρά των αλυσιδωτών αντιδράσεων: η λαϊκή αγανάκτηση με εκδηλώσεις που όμοιες τους, ως προς την έκταση και την ένταση, δεν είχαν υπάρξει ως τότε, δυσκόλευε την εκπλήρωση των βασιλικών επιδιώξεων. Επί πολλές εδδομάδες, εκαποντάδες χιλιάδες λαούς διαδήλωναν καθημερινά την οργή τους κατά των αποστατών και των Ανακτόρων [...] Συνεπώς δεν πρέπει να μας εκπλήγει το γεγονός ότι οι επίδοξοι αποστάτες έδειξαν ξαφνικά απροθυμία να εγκαταλείψουν τον πεπτωκότα ηγέτη τους, ο οποίος απολάμβανε τώρα αισθηματική λατρείας εκ μέρους του λαού. 'Όταν ο Λαμπράκης [...] προστάθησε ν'αλλάξει γραμμή με σκοπό να πάψει την υποστήριξη του προς τον Παπανδρέου, ένα οργισμένο πλήθος συγκεντρώθηκε έξω από τα γραφεία του συγκροτήματός του και έδαλε φωτιά σε τεράστιους σωρούς εφημερίδων. Ο Λαμπράκης, ο οποίος κέρδιζε τεράστια ποσά από τις πράτες σε κυκλοφορία εφημερίδες του, ενέδωσε» (Τσουκαλάς 1974, σελ.180)// Τις λαϊκές πιέσεις στην Κοινοβουλευτική Ομάδα και στους δουλευτές του Κέντρου περιγράφει παραστατικά και ο Δημήτρης Λιβεράτος: «Είναι τέτοιο το κύμα της προδοσίας και της αποσύνθεσης αυτού του κόμματος [ΣΣ: της Ε.Κ.], που προ πολλού θα είχε πετύχει η Αυλή να το διασπάσει αν δεν υπήρχε αυτή η άμεση πίεση προς τους δουλευτές από τον κόσμο. Οι χωριάτες, οι ψηφοφόροι κυνηγάντε τους δουλευτές στα σπίτια τους, στους δρόμους, στα καφενεία, στα χωριά για να τους εμποδίσουν να προδώσουν. Εκεί στηρίζεται η Ένωση Κέντρου αυτή τη στιγμή και ο Παπανδρέου ειδικά. Στο ότι ο κόσμος από τα κάτω με χλιούς τρόπους κρατάει την πειθαρχία στο κόμμα. Οι συνε-

6.3. Οι ιδιαιτερότητες των «επαναστατικών καταστάσεων». Η συζήτηση για τα «Ιουλιανά»

Η επαναστατική κατάσταση εμφανίζει κάθε φορά τα δικά της ανεπανάληπτα χαρακτηριστικά που είναι αδύνατο να προβλεφθούν. Ούτε, βέβαια, είναι δυνατό να προβλεφθεί με «μαθηματική ακρίβεια» η στιγμή της έκρηξης των συσσωρευμένων αντιθέσεων και, χωρίως, η αφορμή. «Δεν μπορούμε να ξέρουμε - και κανείς δεν είναι σε θέση να καθορίσει από τα πριν - πότε θα φουντώσει εκεί [XB-ΓΜ: αναφέρεται στην Αγγλία] μια πραγματική προλεταριακή επανάσταση και ποια θα είναι η αφορμή που πιο πολύ θα ξυπνήσει, θα ξεσηκώσει, θα σπρώξει στον αγώνα τις πολύ πλατιές μάζες που σήμερα κοιμούνται ακόμη [...] Μπορεί “τον πάρο να τον φαίνει”, να τον “σπάσει” μια κοινοβουλευτική κρίση (υπ. XB-ΓΜ). Μπορεί μια κρίση που θα προκληθεί από τις αποικιακές και υπεριαλιστικές αντιθέσεις, [...] μπορεί και κάτι άλλο κτλ. [...] Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι λ.χ. στην αστική Γαλλική Δημοκρατία, μέσα σε μια κατάσταση που και από διεθνή και από εσωτερική πλευρά ήταν εκατό φορές λιγότερο επανάστατη από τη σημερινή, ήταν αρκετή μια τόσο “απρόσπτη” και τόσο “μικρή” μια, από τις χιλιάδες και χιλιάδες άτιμες πράξεις της αντιδραστικής στρατοκρατίας (υπόθεση Ντρέυφους) για να φέρει το λαό στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου!» (Λένιν, Ο Αριστερισμός ...,

δριάσεις της κοινοβουλευτικής ομάδας και το τι γίνεται μέσα στο κόμμα του Κέντρου έχει γίνει πια υπόθεση του κόσμου» (Λιβεράτος 1985, σελ.54). Και αλλού: «Η θοή του κόσμου νίκησε αυτές τις μέρες. Αυτός ήταν ο παράγοντας που παρέλειψαν στους υπολογισμούς τους: [XB-ΓΜ: οι μάζες] έκλεισαν τα στόματα αντιδραστης στα μαγαζιά, στα καφενεία, στα εργοστάσια, στους δρόμους, παντού. Δεν υπήρχε άνθρωπος που να εκδηλώνεται υπέρ της ΕΡΕ ή να υποστηρίζει τους προδότες και τους εξωμόρτες. Τους υποχρέωσαν να στέκουν σε μια απομόνωση. Μια κατατληκτική και πρωτοφανής καραντίνα. Οι δουλευτές του Κέντρου κυνηγιάντουσαν από τον κόσμο συνέχεια μήπως και λακίσουν, μήπως και προδώσουν την εντολή που είχαν από το λαό, μήπως και πουλήθούν. Από τις ίδιες τις οικογένειες των δουλευτών παρουσιάστηκαν περιπτώσεις τρομερού κυνηγητού και σταματήματος στην τελευταία στιγμή της προδοσίας» (όπ.π., σελ.72) // Επίσης Κάτοης 1974, σελ.213// Meynaud 1974, σελ.68// Λάδης 1985, σελ.32-33//.

1920, Άπαντα, τόμος 41, σσ.82-83)¹⁰. Στην Ελλάδα του 1965 η αφορμή ήταν, όντως, μια κοινοβουλευτική κρίση. Η κρίση προκλήθηκε όχι από μια φαινομενικά «μακρυνή» σύγκρουση αλλά από την πλέον κεντρική και πολιτική που θα μπορούσε να υπάρξει: τη θέση του στρατού στη μετεμφυλιακή δομή της εξουσίας και τον έλεγχό του από τη μοναρχία ή την κυβέρνηση ταυτόχρονα, τη θέση της ίδιας της μοναρχίας ως πόλου εξουσίας. «Η αντικατάσταση του υπουργού της Εθνικής Αμυνας δεν ήταν η αιτία της κρίσης, αλλά μια απλή αφορμή που έβγαλε απότομα στο φως τη βαθύτερη κοινωνικοπολιτική μας ανισοροπία» (Θεοτοκάς, 29 Σεπτεμβρίου 1965, στο 1966).

Οι παράγοντες που καθορίζουν τη μορφή της επαναστατικής κατάστασης είναι το σύνολο των κοινωνικών αντιθέσεων -εσωτερικών και εξωτερικών- που συναρθρώνονται σε μια συγκεκριμένη χώρα και συγκεκριμένη ιστορική στιγμή. Αυτή η συσσώρευση και συγχώνευση, σ'ένα μόνον κράτος, όλων των δυνατών ιστορικών αντιφάσεων δημιουργεί ενότητα ρήξης που καθιστά πιθανή την εκδήλωση της επαναστατικής κρίσης. Το πότε αρχίζει μια επαναστατική κατάσταση δεν αναφέρεται σε κανένα ημερολόγιο, ούτε και χωρίζεται η επαναστατική κατάσταση με σινικά τείχη από την επαναστατική κρίση.

Η συσσώρευση των κοινωνικών αντιθέσεων, οι απότομες στροφές της ιστορίας και της πολιτικής που χαρακτηρίζουν τέτοιες ιστορικές στιγμές, δεν επιτρέπουν καμια μηχανιστική ή σχηματική σταδιολόγηση, ούτε πάλι κάποια ποσοτική αποτύπωση. Ο μετασχηματισμός μιας «μη -επαναστατικής» κατάστασης σε επαναστατική, αποτελεί αντίθετα μια δυναμική διαδικασία, σχεδόν πάντα απροσδόκητη. Κανείς δε φανταζόταν δυο ή τρείς μήνες πριν τα Ιουλιανά τι επρόκειτο να συμβεί. Το ίδιο συνέβη και με το γαλλικό Μάη, ή, πρόσφατα, στην περίπτωση της Ρουμανίας και γενικά το ίδιο έχει συμβεί με τις περισσότερες επαναστατικές εκρήξεις στην ιστορία.

Από την άλλη, δεν είναι δυνατό ούτε σκόπιμο να καταμετρηθεί κάποιος «βαθμός» επαναστατικότητας. Δεν έχει ουσιαστικό νόημα ή σύγκριση μιας εθνικής επαναστατικής κατάστασης

10. Το πρόβλημα αυτό εξετάζει αναλυτικά η Marta Harnecker στο βιβλίο La revolución social (Lenin y América Latina), editorial Nueva Nicaragua, Managua, 1986.

με κάποια αντίστοιχη άλλου κοινωνικού σχηματισμού (πχ. των Ιουλιανών με το γαλλικό ή τον ιταλικό Μάη) ή με παλιότερη στον ίδιο κοινωνικό σχηματισμό (πχ. των Ιουλιανών με την περίοδο της Κατοχής). Εκείνο που έχει σημασία για τις πολιτικές δυνάμεις είναι η κατεύθυνση της δράσης και οι πολιτικές δυνατότητες που πιθανώς θα εμφανίσει. Η επαναστατική κατάσταση είναι μια τάση/κατεύθυνση των κοινωνικών αντιθέσεων.

Μιλήσαμε μέχρι τώρα για τη διάκριση επαναστατικής κατάστασης και επαναστατικής κρίσης (επανάστασης). Η θέση που έχουμε υποστηρίξει είναι ότι τα Ιουλιανά αποτελούν επαναστατική κατάσταση, όχι επαναστατική κρίση. Πράγματι, στα Ιουλιανά δεν ξέσπασε «επανάσταση», δεν εμφανίστηκαν φαινόμενα δυαδικής εξουσίας, ούτε κατέρρευσε το αστικό κράτος. Η διαφορά ανάμεσα στις δύο έννοιες είναι η παρακάτω.

Στα διάφορα κείμενα, κυρίως στον ορισμό του 1920, ο Λένιν διακρίνει σαφώς ανάμεσα στις υποκειμενικές και αντικειμενικές συνθήκες της επανάστασης. Πρόκειται για δυο διαφορετικές πραγματικότητες που πρέπει να διαφορίζονται οριτά (Χάρνεκερ 1986). Και αυτό, γιατί η επαναστατική κατάσταση δεν μετατρέπεται αυτόμata σε επανάσταση. Υιοθετόντας την διάκριση που κάνει η Μάρτα Χάρνεκερ μπορούμε να μιλήσουμε για επαναστατική κατάσταση και επαναστατική κρίση, ορίζοντας τες ως εξής:

Επαναστατική κατάσταση, είναι η περίοδος που συγκεντρώνει τις τρεις γενικές αντικειμενικές συνθήκες που περιγράφει ο Λένιν και η οποία υποδηλώνεται και με τον όρο «γενική (πανεθνική) πολιτική κρίση». Υποδηλώνει ότι έχουν συσσωρευτεί όλες οι αντικειμενικές συνθήκες που απαιτούνται για την κοινωνική επανάσταση.

Επαναστατική κρίση (ή επανάσταση), είναι η περίοδος όπου εκτός από τις αντικειμενικές συνθήκες που αντιστοιχούν στην επαναστατική κατάσταση εμφανίζεται ποιοτική αλλαγή στη δράση της επαναστατικής τάξης που περνάει από δημοκρατικές μορφές πάλης σε μορφές εξεγερσιακού χαρακτήρα (κρίση εξουσίας, κρίση ηγεμονίας, οργανική κρίση, κρίση του κράτους στο σύνολό του - Γκράμσι).

Είναι φανερό ποιοι παράγοντες ορίζονται ως υποκειμενικοί: η ανοιχτή πολιτική δράση και αυτόνομη πολιτική έκφραση των κόμματών, το πρόβλημα με άλλα λόγια του επαναστατικού κόμματος.

τος. Η ικανότητα και η ετοιμότητα του επαναστατικού υποκειμένου για δράση, η απόφασή του να θαδίσει στον «ουρανό». Η μετατόπιση των μαζών από μορφές απλά δημοκρατικές (απεργίες, πορείες, συγκεντρώσεις) σε μορφές επαναστατικές και εξέγερσης (γενική ενεργητική απεργία, ένοπλες μορφές πάλης, εξέγερση). «Ούτε η καταπίεση των κάτω, ούτε η κρίση των πάνω δεν θα προκαλέσουν ακόμη την επανάσταση, - θα προκαλέσουν μοναχά το σάπισμα της χώρας - αν δεν υπάρχει σ' αυτή τη χώρα επαναστατική τάξη ικανή να μετατρέψει την παθητική κατάσταση της καταπίεσης σε δραστήρια κατάσταση αγανάκτησης και εξέγερσης». («Η πρωτομαγιά του επαναστατικού προλεταριάτου», 1913, Άπαντα, τόμος 23, σελ.302). Παρόμοιες υποκειμενικές προϋποθέσεις δεν υπήρχαν στην Ελλάδα του 1965, όταν μάλιστα πρώτην από δεκαπέντε μόλις χρόνια έχει συντριβεί μια επανάσταση (θα εξετάσουμε αναλυτικά παρακάτω το πρόβλημα αυτό). Γι' αυτό και τα Ιουλιανά δε μετεξελίχθηκαν σε επαναστατική κρίση. Αντίθετα, η κρίση που δημιουργήθηκε θα οδηγηθεί σε αντεπαναστατική διέξοδο -στην επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας. Σχετικά με το τελευταίο, ένας επιπλέον ορισμός που υπάρχει σύμφωνα με τη Χάρωνεκρ είναι αυτός της επαναστατικής κατάστασης με αναχαίτηση («μπλοκάρισμα») των κινήματος των μαζών¹¹.

Όσον αφορά στην ελληνική περίπτωση, θα σταθούμε ιδιαίτερως στην άποψη του Δημήτρη Χαραλάμπη (1985), καθότι αποτελεί τη μοναδική απόπειρα συνολικής θεωρητικής αποτίμησης των Ιουλιανών γεγονότων. Όλη η ανάλυσή του για την προδικτατορική περίοδο παραπέμπει κατά τη γνώμη μας, σε μια δομικιστική οπτική, διακριτικό γνώρισμα της οποίας είναι η προτεραιότητα που αποδίδει στις αντιθέσεις των κρατικών μηχανισμών και δομών εξουσίας, σε βάρος των κοινωνικών.

11. Και αλλού: «η πείρα της ωσικής επανάστασης, καθώς και η πείρα των άλλων χωρών, μαρτυρεί αδιάψευστα, πως όταν υπάρχουν οι αντικειμενικοί δροι μιας βαθιάς πολιτικής κρίσης, τότε και οι πιο μικρές και οι περισσότερο, θα έλεγε κανείς, απομακρυσμένες από την πραγματική εστία της επανάστασης συγκρούσεις μπορούν να έχουν την πιο σοβαρή σημασία σαν αφορμή, σαν σταγόνα που κάνει να ξέχειλήσει το ποτήρι, σαν αρχή της στροφής στις διαθέσεις κτλ.» (Σχετικά με την εκτίμηση της τρέχουσας στιγμής, 1908, Άπαντα, τόμος 17, σελ.285).

Καταλήγει, έτσι, να πραγματεύεται την πολιτική σκηνή αποκομιμένα από την κίνηση των μαζών και την πάλη των τάξεων. Εγκλωβίζεται σε μια οπτική που συλλαμβάνει την «πολιτική κρίση» ή την «κρίση του κράτους», όχι ως εσωτερόκευση στο κράτος και στην πολιτική σκηνή των ταξικών συγκρούσεων, αλλά ως «αυτόνομο» ενδογενές (του κράτους) φαινόμενο. Την προδικτατική αυτή εξετάσαμε παραπάνω. Εδώ θα επιμείνουμε στην άποψη του Δ.Χ. για διαφοράς που ονομάζει «επαναστατική κατάσταση». Ο Δ.Χ., όταν αναφέρεται στην «επαναστατική κατάσταση» έχει κατά νου μια συγκεκριμένη ανάλυση, αυτήν του Νίκου Ψυρούκη. Αναφέρει σχετικά: «Βέβαια υπάρχουν πολλοί, όπως ο Ψυρούκης, που διέπουν στα Ιουλιανά μια επαναστατική κατάσταση που προδόθηκε από την αστική εξουσία της Ε.Κ. και τη ορεβίζοντα πολιτική της ηγεσίας της Αριστεράς, αλλά πρόκειται για μια καθαρά ανεδαφική υπόθεση. Όχι μόνο γιατί το αστικό σημερινό κράτος δεν μπορεί να ανατραπεί από αυθόρυμπτες κινητοποιήσεις που οδηγούνται από «σοφούς και συνεπείς αρχηγούς» αλλά και γιατί δεν υπήρχε καν η στοιχειώδης πολιτική υποδομή υποστήριξης ταξικών συμφερόντων των κυριαρχούμενων τάξεων» (όπ.π., σελ.190).

Τι παρατηρούμε σ' αυτήν τη διατύπωση του Δ.Χ.; α) Υπαρχει, κατ' αρχήν, μια περίεργη απόδοση της έννοιας «επαναστατική κατάσταση», που κάθε άλλο παρά διευκρινίζει το πρόβλημα: Πρόκειται, μάλλον, για σχήμα λόγου παρά για θεωρητική διατύπωση. Ειδικά, όμως, ως προς το δεύτερο σημείο το οποίο θέτει, δηλαδή την ανυπαρξία ταξικών επαναστατικών κομμάτων θέλουμε να επισημάνουμε τα εξής: 1) το στοιχείο αυτό αναφέρεται στους «υποκειμενικούς» παράγοντες που απαιτούνται για να μετασχηματιστεί μια επαναστατική κατάσταση σε επαναστατική κρίση (επανάσταση). Άρα δεν αποδεικνύει αυτό που νομίζει ο Δ.Χ., ότι δηλαδή τα Ιουλιανά δεν ήταν επαναστατική κατάσταση. Άλλα εξηγεί ακριβώς, γιατί η επαναστατική κατάσταση των Ιουλιανών δε μετεξελίχθηκε σε επανάσταση. 2) Αν παραβλέψουμε αυτήν τη σύγχυση των εννοιών και σταθούμε στη σωστή του διαπίστωση για ανυπαρξία επαναστατικών κομμάτων, τότε γιατί καταλογίζει στον Ν.Ψυρούκη «ανεδαφικότητα», αφού ο τελευταίος το ίδιο ακριβώς με αυτόν (ανυπαρξία επαναστατικών κομμάτων) υποστηρίζει; Πρόκειται για ολοφάνερη αντίφαση. 3) Επιπλέον, χρεώνει

στον Ψυρούκη μια ανύπαρκτη αφέλεια, ότι, δήθεν, πιστεύει πως «το αστικό κράτος πέφτει με αυθόρμητες κινητοποιήσεις». Βέβαια, ο Δ.Χ. θεωρεί ότι «αντικρούει», με αυτόν τον τρόπο, την εκτίμηση -σχετικά με τα Ιουλιανά- για επαναστατική κατάσταση. Η άποψη όμως του Ν.Ψυρούκη είναι η ακόλουθη: «Η 16η Ιουλίου θα μπορούσε να ήταν ημέρα ιστορικής κοσμογονίας για τον ελληνικό λαό, αν το ηρωϊκό προλεταριάτο της Ελλάδας διάθετε πραγματικά δικιά του οργανωμένη πολιτική επαναστατική πρωτοπορία. Μα τέτοια δεν υπήρχε. Γι' αυτό και η πανεθνική κρίση ακολούθησε τελικά το δρόμο της αντεπαναστατικής διεξόδου» (Ψυρούκης 1976, σελ.356) Και αλλού: «Η παραδοσιακή αριστερά [...] δε μπορούσε να οδηγήσει την πανεθνική κρίση παρά μονάχα εκεί που την οδήγησε: στο αντεπαναστατικό διέξοδο, δηλαδή στην ήττα του λαού και στη νίκη των δυνάμεων του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού και της αμερικανοκρατίας. Και αυτό που δε μπορούσε να φτιάξει η παραδοσιακή αριστερά, σίγουρα δεν ήταν δυνατό να το κάνει η «Ένωση Κέντρου» ή οποιαδήποτε άλλη δύναμη του κοινούσουλευτισμού» (όπ.π., σελ.360. Βλ.και υπ.2).

Η κριτική του Νίκου Ψυρούκη είναι σωστή. Διαπιστώνει πολύ απλά, όχι ότι τα Ιουλιανά ήταν επανάσταση, αλλά γιατί ακριβώς αυτή η συγκεκριμένη επαναστατική κατάσταση δεν μπόρεσε να μετατραπεί σε επαναστατική κρίση. Είναι μια κριτική από τα «αριστερά» στην ΕΔΑ και στην Ε.Κ. Ο Δ.Χ. στη δική του διατύπωση, που παραθέτει σ' αυτό το σημείο του βιβλίου του, φαίνεται να συμφωνεί με το Ν.Ψυρούκη, όταν μιλάει για έλλειψη της «στοιχειώδους πολιτικής υπόδομής υποστήριξης ταξικών συμφερόντων των κυριαρχουμένων τάξεων». Άφα αντιφάσκει, διότι αφ'ενός συμφωνεί στην κριτική αυτή, αφ'ετέρου αυτήν την ίδια κριτική απορρίπτει, στο πρόσωπο του ίδιου συγγραφέα. Λέμε σ' αυτό το σημείο του βιβλίου του, γιατί ο Δ.Χ. σε άλλα μέρη, μιλώντας για την ΕΔΑ, την χαρακτηρίζει σαν το μόνο κόμμα με πλήρη «ρεαλιστική» εκτίμηση της συγκυρίας και των συσχετισμών (βλέπε αναλυτικά παρακάτω). Άλλον πάλι, αναφερόμενος στον Γ.Παπανδρέου φρονεί ότι η πολιτική του όφειλε να είναι ανοιχτά συμβιβαστική. Διατυπώνει δηλαδή άλλον μια κριτική στα κόμματα της αντιπολίτευσης «από τα δεξιά».

Ακόμα και στελέχη του ΚΚΕ, ενός κόμματος που η εκμετάλ-

λευση τέτοιων κατάστασεων δρισκόταν πολύ έξω από τη στρατηγική του σύλληψη, θα αναγκασθούν, έστω διστακτικά, να παραδεχθούν την πραγματικότητα: «Τώρα σύντροφοι θέλω να πω τη γνώμη μου σχετικά με την εκτίμηση της κατάστασης, με το χαρακτηρισμό που δώσαμε στην πολιτική κρίση που ξέσπασε στη χώρα μας. Κι εγώ θεωρώ ότι ακόμα αυτή τη σπιγμή δεν έχουμε τέτοια οξύτατη πολιτική κρίση με την έννοια της επαναστατικής κρίσης. Σύμφωνοι, αλλά είναι μια τέτοια κρίση «εν δυνάμει» η οποία δεν χωρίζεται με σινικά τείχη, από μιαν επαναστατική κατάσταση. Γιατί το λέω αυτό το πράγμα, σύντροφοι; Γιατί πιστεύω πως πρέπει να είναι μέσα στις προοπτικές μας, να μην έχουμε πραγματικά αύριο αιφνιδιασμούς. Και σαν δεν το πούμε στο δημοσιεύσιμο κείμενο, οπωσδήποτε πρέπει να το πούμε εσωκομματικά, να το πούμε στο Κλιμάκιο, ότι η κατάσταση όπως βαδίζει, μπορεί να έχουμε αύριο - δεν λέω ότι θα έχουμε οπωσδήποτε - αλλά όπως εξελίσσονται τα γεγονότα, το πέρασμα από την σημερινή κρίση, σε μια κατάσταση που θα έχει όλα τα στοιχεία μιας επαναστατικής κρίσης» (Ομιλία Πάντον Αλμητρίου στην 9η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, Αύγουστος 1965, στο Δημητρίου 1975α, σελ.317).